

Felekezeti, etnikai, társadalmi határok – és azok elmosódása a 18. századi Óbudán¹

A topográfiai határvonalak rövid áttekintése

Óbudán a 17–18. század fordulóján három nagy etnikai csoport élt: a török uralom idején is itt maradt, Buda felszabadulását követően visszaköltöző református magyarok, 1698-tól a földesúr, gróf Zichy István hívására megérkező német telepesek, valamint néhány katolikus rác család. A németek megkapták a középkori eredetű, de addig a reformátusok által használt kápolnát, és először az annak déli oldalán lévő épületeket lakták be, míg a reformátusok az attól nyugatra lévő középkori királynéi várban alakították ki új istentiszteleti helyüket, és akoré építkeztek.² 1720-ban már a lakosság több mint kétharmada egyértelműen német, egyötöde magyar, a maradék rác vagy magyar volt. A korabeli felsorolásban a családnevek sorrendje alapján valószínűsíthető, hogy az első két etnikum tagjai egymástól elkülönülten éltek, míg a rácok „szétszórtan” laktak a másik kettő között.³

Az 1739. évi pestisjárványban a lakosság mintegy fele elhunyt. Az 1740-es években ezért gróf Zichy Miklós új családokat hívott be, ugyanakkor a spontán betelepülés is megélénkült, ami egy új városrészt eredményezett, *Neu-Altofent*, amelynek lakóit 1749 és 1773 között külön tartották nyilván.⁴

A zsidóság az ún. régi sörházzal szemben alakította ki első imaházát, és annak környékén bérelt házakat, kezdetben a földesúrtól, majd akár óbudaiaiktól is, emellett a zsidóság a század végéig több lépcsőben szerzett meg néhány házat különböző engedményekkel a város fő utcájának (a mai Lajos utcának) déli, Budához közelebb eső részén.⁵

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Gál 1990: 60–61.

³ Ekkor 165 adózó családot írtak össze. MNL OL N79 20. téka 292–296.

⁴ Gál 1988: 69–71. 1773-ban, az utolsó ilyen évben már 350 család lakott itt, lásd: BFL V.1.r 20. kötet.

⁵ 1766 előtt 13 szabad házat kaptak, 1766 és 1800 között további 26-ot vásároltak. BFL V.1.b Nr. 1084.

Az etnikai különbségek megjelenése a keresztyén városigazgatásban

A Zichy család idején, azaz 1766-ig a földesúr és a város képviselői között kötött *contractusok*, azaz szerződések szabályozták a városigazgatás módját, amit időről időre megújítottak. A földesúr külön szerződött a keresztyén, és külön a zsidó lakosság képviselőivel, a két közösség a későbbiek során is határozottan elkülönült egymástól.⁶ Említésre méltó továbbá, hogy a Keresztyén Község bizonyos esetekben a református egyházhoz mint „Magyar Községhez” (*Ungarische Gemeinde*) továbbított elintézésre ügyeket.⁷

A legkorábbi, keresztyén lakossággal kötött szerződés 1746-ból maradt fenn, amit – részben módosítva – 1772-ben, a koronauradalmi tulajdonba kerülést követően megismételték.⁸ Eszerint Óbuda mezőváros élén a tizenkét tagú tanács állt, élén a bíróval, ami megfelel a többi mezőváros gyakorlatának is. A szerződésekben azonban figyelembe vették a lakosság etnikai összetételét is, a németajkúak létszámát kétszerannyinak becsülve, mint a magyarokét.⁹ Erre alapozva kikötötték, hogy a tizenkét esküdt nyolc német és négy magyar képviselőből álljon, továbbá hogy háromévente magyar bírót válasszanak, akinek a munkáját egy-egy német és magyar kisbíró segítse.¹⁰ A tisztségek nemzetiségi megoszláson vagy felekezeti

⁶ Először 1732-ben kötött szerződést özv. gróf Zichy Péterné Bercsényi Zsuzsanna a zsidókkal, akiknek 1720-tól külön bírójuk volt. Az ún. Keresztyén Község mintájára szervezték meg II. József türelmi rendeletétől a Zsidó Községet is, amelynek felépítése az előbbi tükrözte, csak izraelita lakosokkal: volt bíró, esküdtek, 24 tagú külső tanács stb. Gajary 2013[1995]: 129.; Gál 1990: 76, 1992: 45, 8.

⁷ Példa rá a „Magyar Község” panasza Nemes Gyurka sértegetése miatt 1756-ban vagy Patay Józsefné panasza Rácz István ellen. Mindkét esetben a református imaházban kötelezték nyilvános bocsánatkérésre az alpereseket. A tanács tehát bizonyos esetekben – de nem mindig – a reformátusok „belügyeit” így tekintette elintézettnak. BFL V.1.a 4. kötet 1756. április 3., 5. kötet 1772. augusztus 22.

⁸ BFL V.1.c Instructio, 1746. január 1., BFL V.1.b Nr. 175, Gál 1990: 75–76.

⁹ „2do Daß weillen so wohl Teütsche, alß Hungarn diesen Orth bewohnen, von beederley Nationen Geschworne erwählet werden sollen, welche alß daan lebenslänglich /: Er seye dann daß Sie Eines grossen Fäblers wegen Ihres Omts (!) entsezet werden müssen /: dieses Amt zu vertretten haben werden; weillen aber 3tio Die Teütsche Gemeinde, die Hungarn an der Zahl weit übertanстет, also sollen auch zweymahl so viele Teütsche, alß Hungarn zu Obbe-melten Rath gezogen werden, also zwar, daß auß Acht Teütschen, vier Hungarn, Notario, zwey Teütschen, und Hungarischen klein Richter /: weilen der Orth umb ein merckliches vermehret worden /: mehr gedachter Rath bestehen solle.” BFL V.1.b Nr. 175.

¹⁰ „Auß diesen zwölf Geschworne jährlich einer zu einen Richter zu erwählen ist, damit beederley Nation ein genügen geschehe, alß wird jederzeit zwey Jahr hintereinander ein Teüt-

hovatarozáson alapuló betöltése más mezővárosban is előfordult. Egerben 1701-től szintén 12 esküdt volt, mégpedig nemzetiségi megoszlás alapján hét magyar, négy német és egy rác.¹¹ Kecskeméten az esküdti posztokat a katolikusok és reformátusok között osztották fel.¹² A Somogy megyei Nagyatádon, ahol a horvátok tették ki a lakosság többségét, a bírót (öregbíró) a horvátok közül választották, a két kisbíró pedig a németek és a magyarok soraiból.¹³ Kérdés viszont, hogy a szerződésben lefektetett elvek mennyiben váltak tényleges gyakorlattá Óbudán.

Mivel a három bírójelöltet a földesúr választotta ki,¹⁴ könnyen belátható, hogy a szerződésben lefektetett elvek már ekkor sérültek, hiszen a mélyen katolikus Zichy család tagjai nem választottak jelöltet a magyarok többségét kitevő reformátusok közül. A vizsgált időszak utolsó református magyar bírója Nemes György volt 1699-ben.¹⁵ „Magyar bíróként” választották meg ugyanakkor több alkalommal a rác – de a magyarokkal szoros nexusban álló – Merkovics Gergelyt,¹⁶ sőt a német Jakob Schwartzot.¹⁷ A 18. század végéig egyetlen magyar nemzetiségű bírója volt a városnak, Sebők Farkas,¹⁸ aki a katolikus felekezethez tartozott, és családi kapcsolatait is erős német orientáció határozta meg.¹⁹

scher, das darauf folgende dritte Jahr aber ein Hungar das Richter Amt vertreten.” BFL V.1.b Nr. 175.

¹¹ Nemes 2001: 42.

¹² Kisfaludy 2010: 22.

¹³ Gözsy 2010: 22.

¹⁴ Baraczka 1941: 141–146, 150.; Gál 1990: 75.; Czaga–Jancsó 2009: 11.

¹⁵ Czaga–Jancsó 2009: 12.; Gál 1990: 20.

¹⁶ 1753, 1759, 1762, 1765–1766 között töltötte be a bírói tisztséget. Nevét *Gergo Merkovics* vagy *Merkovics Gergul* alakban használta hivatalos iratokon, végrendeletét magyarul jegyeztette le – ugyanakkor a „*rác budai barátok*”-nak is tett felajánlást (valószínűleg a vízivárosi bosnyák ferenceseknek). BFL V.1.b Nr. 19., 456., Nr. 137. (Merkovics Gergely végrendelete, 1767. október 18.), Czaga–Jancsó 2009: 12–13.; <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/710/?list=eyJxdWVyeSI6ICJtZXJrb3ZpY3MifQ> (letöltés: 2021. február 22.)

¹⁷ 1756-ban. Czaga–Jancsó 2009: 12.; <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/1095/?list=eyJmaWx0ZXJzIjoeyJEQiI6IFsiT1RlU1pU1l19LCAicXVlcnkiOiAic2Nod2FydHoifQ> (letöltés: 2021. február 22.). Schwartzról nem sokat tudunk, valószínűleg a pestisjárványt követően költözött Óbudára, 1746-ban bukkan fel a tanácsülési jegyzőkönyvekben. BFL V.1.a 4. kötet 1746. jún. 11.

¹⁸ 1777 és 1780 között töltötte be a tisztséget. Czaga–Jancsó 2009: 13.; <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/1101/?list=eyJmaWx0ZXJzIjoeyJEQiI6IFsiT1RlU1pU1l19LCAicXVlcnkiOiAic2ViXHUwMTUxayJ9> (letöltés: 2021. február 22.).

¹⁹ Felesége, Cunegunda Killingshauser (máshol Klingshauser) egy német kőműves lánya volt. Gyermekeiknek következetesen német keresztszülőket választottak. BFL XV.20.2 A186

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

Az esküdtek névsorát vizsgálva hasonló aránytalanságokat figyelhetünk meg, az instrukciókban előírt 8:4 arány gyakorlatilag csak a század végére valósult meg. A század közepén két katolikus magyar, Kiss Mihály és Novák Mihály csizmadiák kerültek be tartósan az esküdtek közé.²⁰ Talán nem véletlen, hogy az erős közösséget alkotó magyar (és rác) csizmadiáknak sikerült elsőik között kieszközölniük, hogy tagjaik közül valakit az esküdtek közé válasszanak²¹ (még ha nem is tartották egyenrangú félnek a magyar tagokat).²² A csizmadiák hangsúlyos közeleti szerepvállalását jelzi továbbá, hogy az 1770-es években jelentős összegekkel támogatták a szabad királyi városi rangért folytatott kezdeményezést.²³

1774-ben a németek mellé mindössze egy katolikus magyar és egy elmagyarosodott rác került be a belső tanácsba,²⁴ 1776-ban és 1785-ben két magyar esküdtje volt a városnak,²⁵ 1788-ban pedig már egy református magyar, Zsigmond János is átkerülhetett a külső tanácsból az esküdtek közé.²⁶ A németek és magyarok instruc-

20 Mindketten 1746-tól kerültek be a tanácsba, amelynek Kiss 1767-ben bekövetkezett haláláig, Novák 1775-ig volt tagja. Rövid ideig egy másik csizmadia, Valasek (Wallaschek) János is viselt esküdti tisztséget 1752-ben, családi kapcsolatai alapján azonban eldönthetetlen, hogy a magyar vagy a rác nemzetiséghez tartozott-e. Kiss Mihály végrendeletét lásd: BFL V.1.b Nr. 138. (1767. okt. 14.), Czaga–Jancsó 2009: 18–19.

21 Igaz, a csizmadiák és Novák viszonya nem mindig volt felhőtlen, így az előbbieket 1761-ben bepanaszolták Novákot, amiért tettei a céhszabályokkal ellentétesek voltak, s amikor megakarták büntetni ezért, nem engedelmeskedett, helyette különböző szidalmakkal illetve a céhtagokat: „...az czehet meg vettvén, Czéh Mestert ostobának, többiek pedig kit gaznak, kit Kuraffinak, álléttya lenni, és így bennunket csunya s mocskos szokkkal illetvén, nagy zenebonát köztünk okoz.” BFL V.1.b Nr. 70. (az óbudai csizmadiák panasza, 1761. február 20.); BFL V.1.a 4. kötet 1761. március 28.

22 1760-ban a magyar esküdtek bepanaszolták Polyákovics Istvánt, amiért azt mondta azok tanácsbeli munkájára, hogy „olyanok, mint a kocsin az ötödik kerék”. BFL V.1.a 4. kötet 1760. július 4.

23 A molnárok, cipészek, kádárok és takácsok mellett jórészt ők finanszírozták a küldöttség bécsi útjait, sőt 1773-ban és 1774-ben Országh István csizmadia is a küldöttek között szerepelt. BFL V.1.b Nr. 198. (meghatalmazás, 1774. július 7.), Nr. 291. (kimutatás az útiköltségekről).

24 A katolikus Kiss János és a magyar anyanyelvű Bukorik János. BFL V.1.a 5. kötet 1774. november 1.

25 1776-ban például a katolikus Országh István csizmadia és a szőlőműves Sebők Farkas. BFL V.1.a 5. kötet 1776. december 7., 6. kötet 1785. október 31.

26 Zsigmond János tősgyökeres óbudai református családból származott. Egyik őse, Zsigmond István a 17. század végén szintén a város esküdtjei közé tartozott. János 1785–1788 között külső tanácsos, 1788–1799 között esküdt volt. BFL V.1.a 6. kötet 1785. október 31., 7. kötet 1790. november 12.; <https://archives.hungaricana.hu/hu/archontology/1349/?list=eyJmaWx0ZXJzJjogey-JEQil6IFsiT1RJU1pUIl19LCAicXVlcnkIOiAienNpZ21vbmQifQ> (letöltés: 2021. február 23.).

tiókban előírt 8:4 aránya ténylegesen az 1790-es évekre valósult meg, ekkor a négy magyar között a fent említett református Zsigmond Jánossal.²⁷ Paradox módon – vagy éppen annak következményeként, hogy – ekkor már nem az etnikai szempontok, hanem a mesterségbeli elkülönülés jelentette a fő cezúrát a lakosságon belül.

1. táblázat. Az esküdtek nemzetiségi arányainak változása (1775–1790)

Év	Német esküdt	Magyar esküdt
1775	10	2
1783	9	3
1790	8	4

Forrás: BFL V.1.b Nr. 222., BFL V.1.a 7. kötet 1790. nov. 12.

Az esküdtek mellett, más mezővárosokhoz hasonlóan, 1761-től Óbudán is megjelent a külső tanács vagy választott község. Megalakulása évében 24 főből állt, a század végén 30 személy alkotta. Összetételét az esküdtekével ellentétben nem szabályozták etnikai szempontok szerint, így itt reálisabb képet kaphatunk az erőviszonyokról. 1761-ben a 21 német mellett mindössze két magyar és egy – egyébként a németiséghez kötődő – rác lakost engedtek a huszonnégyesek sorába.²⁸ A külső tanács idővel a református magyarok lehetséges érdekérvényesítésének egyik színterévé vált.²⁹ A 18–19. század fordulójára a község túllépett a nemzetiségi szervezőelven, amit a külső tanács összetételének megváltozása jelzett. 1804-ben az ekkor már 40 főből álló szervezet tagsága egyfajta átmeneti megoldásként az alábbiak szerint lett felosztva: 11 kézműves (*Professionist*), 13 jobbágyp, 9 zsellér, 10 magyar.³⁰ A következő évtizedekben a korábbi német–magyar megosztást fokozatosan felváltotta a szőlőműves (*Weingärtner, vinicola*) – kézműves (*Professionist, opifex, Mesterember*), a tagok bizonyos tisztségeket is ezek alapján töltöttek be.³¹

²⁷ BFL V.1.a 7. kötet 1792. november 4. Nr. 90.

²⁸ Magyar tagok Csonka Mihály katolikus csizmadia és Németh János szőlőműves voltak, a rác Thomas Lucianovics. A tagok a település tehetősebb, tekintélyes lakóinak számítottak, így például a szőlőműves Mathias Ackerl és Martin Hauswürth, Lorenz Ecker vagy a kőműves Simon Mödlhammer és a molnár Adam Kühtreiber. BFL V.1.a 4. kötet 1761. január 31.

²⁹ 1785-ben két református magyar szerepelt a huszonnégyesek között, mindkettő tehetős, tősgyökeres óbudai család tagja: Kónya István és Zsigmond János. BFL V.1.a 6. kötet 1785. október 31.

³⁰ BFL V.1.a 9. kötet 1804. november 22.

³¹ A régi rendszer 1836-ban tűnt el véglegesen, a németek helyébe a szőlőművesek, a magyarokéba a kézművesek léptek. Ekkortól az esküdtek kétharmadát a szőlőművesek, egyhar-

A kisbírók esetében a kezdetektől hangsúlyosabb szerepet kaptak a németek mellett a magyarok, hiszen ők napi szinten, közvetlen kapcsolatban álltak a lakosság egészével, szükség volt a nyelvtudásukra az információk sikeres továbbadásához. Kezdetben egy,³² 1757-ben már két – egy német és egy magyar nemzetiségű – kisbírója volt a városnak.³³ A nemzetiségi arányok instrukciókban lefektetett következtetéses érvényesítése azonban itt is csak az 1790-es évektől figyelhető meg. Igaz, ekkor már három kisbíróat alkalmazott Óbuda, 1790-ben két németet és egy magyart.³⁴

Felekezeti határátlépések a magánszférában

A katolikus és református keresztelek és házassági anyakönyvek vizsgálata alapján elmondható, hogy az áttérések nem jelentettek vonzerőt a lakosságnak, az esetszám mindkét esetben rendkívül alacsony. Ami a születéseket illeti, az 1800-as évvel bezárólag 15 242 keresztelest jegyeztek be a katolikus és református anyakönyvekbe,³⁵ ezek között mindössze 56 áttérést találunk, kettő kivételével katolizálást (1. ábra).³⁶ Ahogy a táblázatból is kitűnik, a katolizálások zöme részben a század közepén, részben pedig az 1780-as években történt.

madát a kézművesek közül, a bírót három évig az előbbi, két évig az utóbbi csoport jelöltjei közül választották. BFL V.1.a 18. kötet 1836. november 22. Nr. 9–11.

³² Gál 1990: 75.

³³ Ekkor a magyar Pankay András és a német Paul Schmeller töltötte be a tisztséget, de itt sem vált rendszeressé ez a kettős megosztás. 1785-ben például két németre, Michl Weißre és Martin Michlre osztották a feladatokat. BFL V.1.a 4. kötet 1757. január 1., 6. kötet 1785. október 31.

³⁴ Georg Planck, Matthias Gernedl és a református Nemes Péter. BFL V.1.a 7. kötet 1790. november 12. A kevésbé megbecsült, ám erőteljes fellépést igénylő községi hadnagy feladatait ugyanakkor szívesen bízta a tanács magyarokra (még a 19. század első felében is), például Lendvay Mihályra (1775–1794). BFL V.1.a 5. kötet 1775. október 31., 6. kötet 1785. október 31., BFL V.1.b Nr. 848.

³⁵ Az esetszámból levontuk az áttérések miatt két helyen, a kereszteleseknél és az áttéréseknél is feltüntetett bejegyzéseket. A katolikus anyakönyveket (az óbudai Szent Péter és Pál-főplébánia anyakönyvei) lásd: BFL XV.20.2 A185 (vegyes anyakönyvek, 1704–1718, 1718–1740), A186 (keresztelek és áttérések, 1741–1800), az óbudai református kereszteleseket lásd: BFL XV.20.2 A22. (A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a mikrofilmszámot nem, csak a bejegyzés minőségét és dátumát tüntetjük fel.)

³⁶ A két kivétel: egy Augustin Stillein molnárnál szolgáló evangélikus férfi eredetileg katolikus felesége, Magdalena (1745. febr. 20.), és egy Susanna nevű szolgálólány (1745. augusztus 15.).

A század közepén a mélyen vallásos gróf Zichy Miklós és neje, Berényi Erzsébet szívügyüknek tekintették a katolikus hit terjesztését, munkájukban aktívan segítette őket a település plébánosa. Különös gondot fordítottak azokra az esetekre, ahol zsidó személy katolizálásáról volt szó. Az első ilyen esetről például Zichy Miklós magát a hercegprímást, Esterházy Imrét nyerte meg keresztszülőnek.³⁷ Egy másik esetben, ahol a váci püspök, Althan Mihály Károly végezte a szertartást, maga a grófné vállalta a keresztszülőséget.³⁸ Az izraeliták megkeresztelését kiemelt jelentőségűnek tartották, s ha nem is mindig jött el magas rangú egyházi méltóság, az esemény fényét növelték azzal, hogy a zárándokhely Kiscellen szervezték meg, és/vagy köztisztviselőben álló személy vállalta a keresztszülőséget.³⁹ A század utolsó harmadára, tulajdonképpen a Zsidó Község megerősödésével, majd a türelmi rendelet bevezetését követően az izraeliták eltűntek a kereszteltek közül.⁴⁰

Az áttérésekről, pontosabban a katolizálásokról elmondható, hogy többségükben általában családjuktól, szorosabb közösségüktől valami miatt elszigetelt személyeknél történt (például külföldi származású, egyedül, a letelepedés szándékával érkezetteknel, esetleg kiskorú, akár talált gyermeknel vagy halálos betegeknel).⁴¹ A század közepi, protestánsok körében végzett katolizációs törekvések sikere nagymértékben múltott az akkori évtizedek két határozott egyéniségű

37 Egy 21 éves, eredetileg morvaországi zsidó katolizált, aki a keresztségben az Imre nevet kapta. Áttérések, 1732. november 2.

38 A 20 éves lány a keresztségben a Maria Josepha Goldpurgin nevet kapta. Áttérések, 1746. május 27.

39 Így a 20 éves nikolsburgi zsidó esetében is, aki a Johann Czeller nevet kapta. Keresztszülei az egyik budai tégláégető tulajdonosa, Jacob Sonnleitner és neje lettek. Áttérések, 1755. február 8. A grófné jószágigazgatója, Franz Anton Schauerstein örökbefogadott egy zsidó kislányt, akit egyúttal Maria Theresia névre meg is kereszteltek. Áttérések, 1759. február 26.

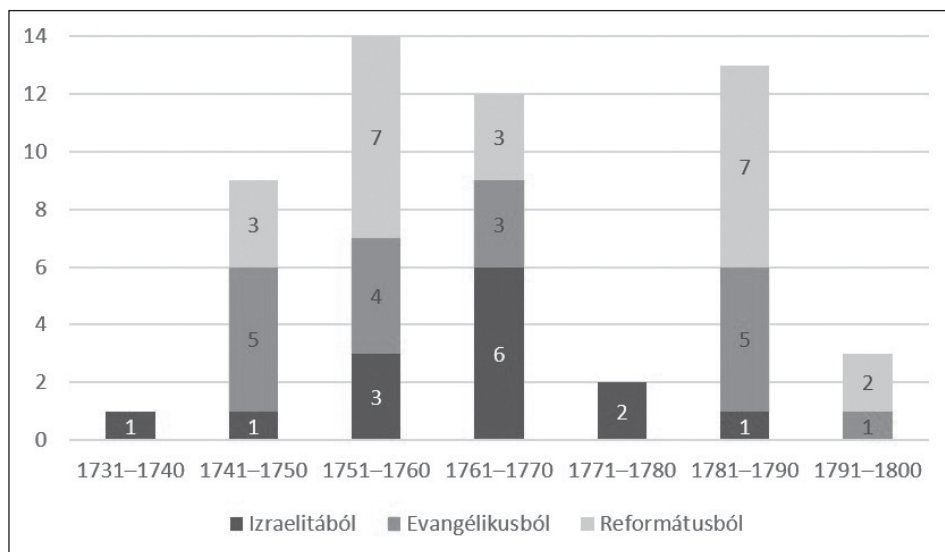
40 Sokatmondó, hogy az utolsó két előforduló eset egy-egy börtönbe került férfi (egyiknek felakasztása előtti) megkeresztelése. Áttérések, 1779. május 5. és 1785. január 24.

41 Ellenkező esetben a katolizálás súlyos konfliktussal is járhatott, amire jó példa egy zsidó kereskedő árvája, Elisabetha ügye 1787-ből, akit a szülei halála után nagybátyja, egy Habram nevű kereskedő vett magához, egyúttal a szülők örökségét is kisajátítva magának. A lány megkeresztelkedés szándékával megszökött a kereskedőtől, ám amikor ez kitudódott, nagybátyja üldözőbe vette és megfenyegette. A lány, akit végül a katonaság mentett meg az életveszélytől, végül meg sem állt Zimonyig, ahol a keresztségben az Elisabetha nevet vette fel. Itt tehát az eredendő családi-vagyoni vita megoldását várta a nő a katolizálástól. (Az ügy kimenetele ismeretlen.) BFL V.1.b Nr. 528.

III. DEMOGRÁFIAI, ETNIKAI ÉS FELEKEZETI HATÁROK

plébánosán.⁴² A helybeli reformátusok kicsi, de erősen összetartó közösségének tagjai között azonban ritkán jártak sikerrel.⁴³ A többi protestáns esetében a katolizálás többnyire a letelepedéssel függött össze.⁴⁴

1. ábra. Katolizálások a 18. századi Óbudán



Forrás: BFL XV.20.2 A185, A186.

⁴² A földesúr, gróf Zichy Miklós pártfogását élvező Andreovich Lipót idején (1744–1753) épült fel a mai plébániatemplom. Utódját, Voglsperger Mihályt (1753–1772) az 1756. évi *canonica visitatio*ban „kitűnő és engedelmes” személyként jellemezte a hercegprímás. Voglsperger szigorú rendet tarthatott hívei között, erre utal, hogy a házassági anyakönyvekben külön kiemelte, ha egy pár azért kelt egybe, mert a vőlegény korábban megbecstelenítette a menyasszonyt. Simon 2015: 81.

⁴³ Az óbudai Bertók Mátyás özvegye, Marianna egy napon katolizált Stranovszky Andrással (1755. február 2.), akivel nem sokkal korábban kelt egybe (1755. január 7.). Első házasságából származó fia, ifj. Bertók Mátyás pár évvel később, ágyban fekvő betegen döntött a katolizálás mellett (1759. augusztus 14., a fiú ekkor 14 éves volt). Ezt követően egyetlen óbudai születésű református katolizálásra van példa: a 15 esztendősen Lendvay Erzsébetére (1785. január 25.).

⁴⁴ Johann Fersternél például nyíltan feljegyezték, hogy „itt akar letelepedni, azért tett hitvallást”. Keresztelések, 1795. július 26.

Határátlépések a házasság terén

Ami a házasságokat illeti, a vegyes házasság ritka, az 1800-ig feljegyzett 3658 eset között mindössze 15 ilyen frigyet találni (4‰), három kivételével mindet a század utolsó két évtizedéből.⁴⁵ Az 1710-es években feljegyzett vegyes házasságok azonos nemzetiségűek, magyarok között kötöttek. Ami az etnikai szempontból eltérő felek közötti házasságot illeti, hozzávetőleges becslés alapján⁴⁶ elmondható (3. táblázat): a lakosság legnagyobb részét alkotó németajkú lakosok leginkább szintén németajkú párt választottak maguknak, hiszen könnyen válogathattak akár a helyi házassági piacról, akár a friss betelepülők közül. A református magyarok kisebb, de alapvetően zárt közösséget alkottak. A magyarok esetében a katolikusok körében figyelhető meg nagyobb eltérés, közülük ugyanis többen német párral kötötték össze életüket. A legkisebb etnikumot alkotó rácok – épp kis létszámuk miatt – szinte rákényszerültek arra, hogy a németek és a magyarok között is keressenek társat maguknak. Nem meglepő, hogy a rácok csoportja a század végére gyakorlatilag eltűnt, beolvadt a másik kettőbe.

2. táblázat. Vőlegények és menyasszonyok nemzetiségének hozzávetőleges arányai

Vőlegény nemzetisége	Menyasszony nemzetisége			
		német(ajkú)	magyar	rác
	német(ajkú)	92%	2%	1%
	magyar	11%	81%	6%
	rác	40%	36%	21%

Forrás: BFL XV.20.2 A185-A186.

⁴⁵ Valójában csak 13, ugyanis két esetben a református vőlegény röviddel a házasságkötését követően katolizált. Az 1780-as években 4, a következő évtizedben 8 ilyen esetet jegyeztek fel.

⁴⁶ A nemzetiséget nem kizárólag az anyakönyvek, hanem egyéb források (például tanácsülési jegyzőkönyvek) bevonásával is igyekeztünk azonosítani. Tudjuk, hogy teljesen pontos kimutatást e tekintetben gyakorlatilag lehetetlen készíteni, azonban a hozzávetőleges arányszámok is sokatmondóak lehetnek, ezért közöltük a százalékos eredményeket. A táblázatban nem szerepelnek azok a házasságok, amelyekben valamelyik fél etnikuma bizonytalan, azonosíthatatlan (az esetek kb. 20%-a). A három általunk vizsgált csoporthoz képest elenyésző létszámúak (például a század második felében megjelenő szlovákok, néhány cigány, olasz stb.) jelen helyen nem képezik vizsgálat tárgyát. Megjegyzendő, hogy bizonyos esetekben ugyanazon családon belül generációs váltással együtt egy másik nemzetiségbe történő fokozatos beolvadással is számolni kell, amelynek részletes ismertetésére itt terjedelmi okok miatt nincs lehetőség.

Etnikumok, felekezetek közötti mindennapi konfliktusok

Az 1739. évi, a város lakosságának felét kiirtó pestisjárványt követő új betelepítésnek köszönhetően Óbuda átalakult.⁴⁷ Az új lakók új városrészt népesítettek be, amit 1749 és 1773 között külön néven, *Neu Altofenként* tartottak számon.⁴⁸ Az új utcákban vegyesen éltek egymás mellett németek és az ekkor nagyobb számban betelepülő katolikus magyarok, ami hozzájárult a két nemzetiség közötti családi, baráti viszonyok formálódásához. Ugyanakkor új, erős törésvonalak alakultak ki a régi és új telepesek között, különösen a német lakosságon belül, amelyek – a tanácsülési jegyzőkönyvekben ebben az időszakban megszorodó erre utaló megjegyzések szerint – az 1760-as években mélyültek el igazán. A „régí” telepesek között ekkor különösen durva – ám gyakori – szitokszónak számított, ha valakit „sváb”-nak tituláltak. 1762-ben például Johann Stebacher majdnem megölte Johann Burtingert pusztán azért, mert az svábnak nevezte.⁴⁹ A tanács valószínűleg nem először találkozott hasonló esettel, ugyanis ítéletében általános érvénnyel kimondta: senkit nem csúfolhatnak annak származási helye miatt.⁵⁰ Következő évben döntése megismétlésére kényszerült a tanács, miután Magdalena Lucianovicsin a pesti vásáron nyilvánosan szidalmazta az új telepeseket.⁵¹ A nemzetiségek közötti további feszült viszonyt jelzi, hogy a magyarok ugyanebben az időben, ha különösen meg akarták sérteni vitapartnerüket, „tót”-nak nevezték azt.⁵² Nem tudni, hogy a tanács erőyes kiállásának vagy a lakosság idővel bekövetkező „összeszokásának” köszönhetően, de a következő évtizedekben eltűntek az ilyen panaszok a jegyzőkönyvekből, a helyiek visszatértek a hagyományos sértegetési formulákhoz (tolvaj, csirkefogó stb.). Az izraeliták és a keresztények közötti általános konfliktusokat a Keresztény és a Zsidó Község révén

⁴⁷ Gál 1988: 69.

⁴⁸ A korábban lakott területtől északra és nyugatra.

⁴⁹ „...pur auß ursachen, das Er ihm ein Schwaben geheissen”. BFL V.1.a 4. kötet 1762. január 30. Egy későbbi példa: 1766-ban a régóta Óbudán élő Johann Kurtzveill Kovács neje, Rosalia szomszédját, a pár évvel korábban letelepedett Franz Lechel gombkötőt és nejét állítólag a következő módon sértegette: „Ein verfluchtes Lumpel geßind, Ein Verflüchtes hergelossenes schwäbisches folckh.” BFL V.1.a 5. kötet 1766. május 13.

⁵⁰ „...deme Sich Niemand seines Landes, da er gebürtig zu schamen hat, darumben nicht ursach gehabt dessenthalben sich einer solchen gewalt Thätigkeit zu gebrauchen.” Stebacher büntetése emellett 20 botütés lett. BFL V.1.a 4. kötet 1762. január 30.

⁵¹ A tanács ekkori ítélete szerint „származás vagy nemzetiség miatt” nem lehet szidalmazni senkit. BFL V.1.a 5. kötet 1763. szeptember 17.

⁵² Mint 1762-ben Ecsy Ferkó Pál linkás Istvánt: „Totgy mi Kößöd hoßája, bazom az Tott Leke-det a mollar gyöt, ment, Pokolbul Szakat Totgya.” BFL V.1.a 4. kötet 1762. január 30.

az úriszék előtt intézték.⁵³ Egyes személyek közötti viták (adósság, sértés stb.) esetén a Keresztény Község járt el, ugyanazon elvek alapján, mint a keresztény feleknél.

Konklúzió

A 17. század végén újra betelepülő Óbuda különböző nemzetiségei és felekezetei közötti viszonyban az 1739. évi pestisjárvány jelentős cezúra. A ragály miatt az addigi lakosság mintegy fele elhunyt, családok haltak ki. Az újonnan betelepülők jelentős létszámára utal, hogy külön városrészt, *Neu-Altófent* alakítottak ki maguknak, köztük vegyesen németajkú és rác, illetve új csoportként megjelenő katolikus magyarokkal. A korábbi katolikus német – katolikus rác – református magyar válaszvonal helyett a régi és új lakosok közötti ellentétek kerültek előtérbe, ugyanakkor a helyi zsidóság határozott elkülönülését segítette a türelmi rendeletet követően a Keresztény Község mintájára létrehozott saját igazgatási szervezetük. 1766 után a város koronauradalmi tulajdonba kerülésének, majd az 1770-es évekbeli szabad királyi városi törekvéseknek, a keresztény lakosságban az időközben formálódó etnikailag vegyes családoknak és barátságoknak, illetve a textilipar fellendülése miatt beköltöző kézműveseknek köszönhetően a század végére a felekezeti/etnikai csoportosulást elkezdte felváltani a foglalkozás szerinti önmeghatározás, összességében pedig az „óbudaiság” tudata.

Források

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

V.1.^a Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek

V.1.^b Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Tanácsi iratok

V.1.^c Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Vegyes tanácsi iratok

V.1.^r Óbuda Mezőváros Tanácsának iratai. Községi számadások

XV. 20.2 Gyűjtemények. Mikrofilmtár. Egyházi anyakönyvek

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

N79 Regnicolaris levéltár. Archivum regni. Az 1720. évi országos összeírás

Bél, Matthias 1737: *Notitia Hungariae novae historico geographica... Tomus Tertius*. Viennae

⁵³ Így a kóser bor behozataláról több esetben, például 1792-ben. BFL V.1.b Nr. 730. A 19. század első felében az útjavítás, kéményseprő-szemledíjak megosztása a két község között okozott rendszeres konfliktusokat.

Adatbázis

Óbuda mezőváros tisztségviselői 1873-ig (<https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/>)

Hivatkozott irodalom

- Baraczka István 1941: Óbuda közigazgatásának húsz éve (1746–1766). *Tanulmányok Budapest Múltjából* (9.) 142–175.
- Czaga Viktória – Jancsó Éva 2009: *Óbuda mezőváros tisztségviselőinek és alkalmazottainak névsora és hivatali pályafutása a XVII. századtól a városegyesítésig*. Kézirat. Budapest.
- Gajáry István 2013 [1995]: Óbuda mezőváros lakosságának foglalkozási összetétele a 18. század végén. In: Gajáry István: *Esettanulmányok a főváros 18–20. századi történetéhez*. (Várostörténeti Tanulmányok 13.) Budapest, 129–140.
- L. Gál Éva 1988: *Az óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt, 1659–1766*. Budapest.
- Gál Éva 1990: Óbuda 1541–1848. In: Dr. Kaba Melinda – Kecskés József (szerk.): *Tanulmányok Óbuda történetéből III*. Budapest, 7–94.
- Gál Éva 1992: Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században. *Századok* (126.) 1. 3–34.
- Gőzsy Zoltán 2010: Mezővárosi közigazgatás és igazságszolgáltatás a 18. századi Somogy megyében Szigetvár példáján. *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv* 40. 21–40.
- Kisfaludy Katalin 2010: *Kecskemét önkormányzata. Közigazgatás és bíraskodás 1686–1848*. (Bács–Kiskun megyei levéltári füzetek 8.) Kecskemét.
- Nemes Lajos 2010: *Eger város önkormányzata 1687–1848*. (Tanulmányok Heves megye történetéből 16.) Eger.
- Simon Katalin 2015: *A Szent Péter és Pál főplébánia története. Katolikus egyházi élet Óbudán a 18. századtól napjainkig*. Budapest.